

פתיחת שערים ליהודים 'מסורתיים' עיון בפסיקותיו של הרב עובדיה יוסף

בני לאו

אחת הבעיות המעסיקות את היהדות הדתית בדורות האחרונים היא טיב היחסים בין יהודים המקפידים על שמירת ההלכה לבין יהודים 'חילונים'. בין שתי קבוצות מנוגדות אלו ישנה קבוצה של יהודים המוגדרים כ'מסורתיים', היינו יהודים המאמינים בה' ובתורתו אך אינם מקפידים על שמירת מצוות. אפשר למצוא יהודים כאלה בבתי הכנסת בשבת בבוקר, ולאחר מכן במשרדים או בחנויות (בעיקר בחוץ לארץ) או במגרשי הספורט ובחוף הים.¹ פוסקים החיים בקהילות מגוונות ומרובדות (מבחינת המרחב שבין חילוניות לדתיות) מתמודדים עם תופעת ה'מסורתיות' ומנסים 'לחזק את השורות' ולהביא כמה שיותר יהודים למגע עם עולמן של התפילה ואווירת השבת, גם במחיר התעלמות מחילול שבת. רבנים חרדים, הדוגלים בכיצור עולמם הפנימי ומתכחשים לכל מי שמערער על מסורת ההלכה בטהרתה, אינם מכירים במושג ה'מסורתיות' ומפנים עורף לאוכלוסייה זו. מכיוון ששאלת יחסם של פוסקים למחללי שבת נידונה כבר במקומות שונים, אני מבקש לצמצם את דבריי ולדון ביחסו של הרב עובדיה יוסף לחילוניים ולמסורתיים, הן ברמה ההצהרתית הן ברמה המעשית.²

1. ההגדרה העקרונית: מחללי שבת אינם כמומרים לכל התורה את התשובה הראשונה שיש בידינו בנושא זה כתב הרב עובדיה יוסף בשנת תש"ו (1946), עת כיהן כחבר בית הדין לעדות הספרדים בירושלים (עם מורו ורבו הרב עזרא עטייה).³ בתשובה זו הוא דן ב'מעמד היין שנגע בו מחלל שבת':
נשאלתי בדין יין שנגע בו מומר לחלל שבת כפרהסיא, אם אפשר להתירו בשתייה, בכדי שלא לבייש את המומר, או יש לאסרו כדין יין נסך.

1 על דמותו של היהודי ה'מסורתי' ואבדנה בחברה הישראלית המקוטלגת, ראה מאמרו של ש' דשן, 'הדתיות של המזרחים - ציבור, רבנים ואמונה', אלפיים 9 (תשנ"ד), עמ' 44-58.

2 בין הכנת ההרצאה למסירתה נתפרסם ספרם של צ' זוהר וא' שגיא: מעגלי זהות יהודית בספרות ההלכתית, תל-אביב 2000. בספרם הם סוקרים את העמדות העיקריות של הפוסקים לאורך כל ההיסטוריה ביחס למחללי שבת, ובתוך כך מתייחסים להרבה עניינים שכלולים בהרצאתי המקורית.

3 שו"ת יביע אומר, חלק א יורה דעה סימן יא. זו אחת התשובות הראשונות של הרב עובדיה, ונכתבה בהיותו בן 26.

פתיחת שערים ליהודים 'מסורתיים'

השאלה על מעמדו של יין שנגע בו מחלל שבת מעסיקה את פוסקי ההלכה מאז ימי האמנציפציה והחילון ועד ימינו ונחשבת, בצדק, כאינדיקטור מובהק לבריאת יחסו של פוסק ההלכה אל החילוני והחילוניות.⁴

כבר בהגדרת השאלה הוא קורא ליהודי מחלל שבת 'מומר'. כל החלק הראשון של תשובתו (עשרה סעיפים) מוקדש לבירור הלכתי של מעמד ה'מומר לעבור עברה' בתורה - האם הוא נחשב כגוי או נשאר בהגדרה של ישראל. מסקנתו היא שהקביעה שהמומר דינו כגוי אינה אלא 'חומרה מדרבנן' (כלומר - איסור במעמד נמוך מאוד).

לאחר קביעה זו הוא ניגש להתמודדות עם שאלת מעמד היין של מחלל שבת. כבר בראשית דבריו הוא מביא את דברי הרב עטלינגר,⁵ שהעמיד את הבסיס לשמירת מערכת יחסים קורקטית עם יהודים מחללי שבת למרות החיוב ההלכתי לפרוש מהם, תוך קביעת מעמדם הערכי כ'תינוקות שנשבו לבין האומות'.⁶ המעמד הזה, המבוסס על דברי הרמב"ם ביחס לקראים במצרים, נותן את הלגיטימציה ההלכתית לשמירת מערכת יחסים רכה, שאינה מייחסת למחלל השבת כוונת זדון אלא דנה אותו לזכות על היותו נתון במערכת חינוכית כזו שמונעת ממנו לשמור שבת כהלכתה. חשוב לציין שהרב עטלינגר כבר התמודד עם חילון רעיוני ולא רק עם חילולי שבת מקומיים, אלא שבדבריו מתאר הרב עטלינגר יהודים שיש בהם עוד קשר לעולם המסורת:

שיש בהם שמתפללים תפלת שבת ומקדשים קידוש היום, ואח"כ מחללים שבת במלאכות דאורייתא ודרבנן, והרי מחלל שבת היינו טעמא שנחשב כמומר מפני שהכופר בשבת כופר בכריאה ובכורא, ומעיד שקר שלא שבת הקב"ה במעשה בראשית. וזה הרי מודה בתפלה וקידוש על מעשה בראשית. ומה גם בניהם אשר לא ידעו ולא שמעו דיני שבת שדומים לתינוק שנשבה בין הגוים.

מסקנתו של הרב עטלינגר היא:

אף שהמחמיר להחשיב נגיעת יין של הפושעים הללו לסתם יינם תע"ב (תבוא עליו ברכה), אכן גם המקילים יש להם ע"מ (על מה) שיסמוכו, אם לא שברור לנו שיודע דיני שבת ומעיז פניו לחללו בפני עשרה מישראל יחד, שזה ודאי חשיב כמומר גמור ואוסר יין במגעו.

4 במבוא לספרם (עמ' 18) מסבירים זוהר ושגיא (לעיל הערה 2) את המניע לבחירתם בשאלת 'יינו של מחלל שבת': 'נתברר לנו כי בדיון על מעמד יינו של מחלל שבת ניסחו חכמי ההלכה את עמדותיהם ולבטיהם בצורה בהירה ורבת עניין'.

5 שו"ת בנין ציון החדשות סימן כג.

6 דברי הרב עטלינגר נידונו רבות בהקשר של היחס לחילוני. כמעט לא נמצא בין העוסקים בשאלה זו מי שיתעלם מההגדרה 'תינוק שנשבה', בין כמסכים ובין כחולק. הערות על כך נמצאות במפורד לאורך כל חיבורם של זוהר ושגיא: עמ' 95-93, 115, 137-136, 143, 146, 170, 174-175.

בני לאו

אחר ציטוט דברי הרב עטלינגר ממשיך הרב עובדיה ומצטט את דברי ביקורתו של הרב אלעזר שפירא, הרבי ממונקטש:

דמאי מהני (שמה מועיל) קידוש ותפילה כשמחלל שבת ממלאכה, וכי יש שביתה לחצי שבת, ישתקעו הדברים ולא יאמרו.

הרב שפירא אינו מקבל את הרעיון שיש יהודים שעורכים קידוש (ובזה מבטאים את אמונתם בבורא) ומאידך גיסא מחללים שבת במלאכות דאורייתא. לדעתו, כשיהודי מחלל שבת הוא נעשה אוטומטית 'כופר במעשה בראשית', שאינו מכיר בכך שהקב"ה ברא את כל העולם ובשבת שבת מכל מלאכתו.

גם את הגדרתו של הרב עטלינגר את החילוני כ'תינוק שנשבה' שולל הרב שפירא מכול וכול. לטענתו יש הבדל גדול בין הקראים, שהיו מנותקים גאוגרפית מהקהילה הרבנית, לבין מי שחי במקום ובזמן שבהם הוא רואה ומכיר יהודים שומרי תורה ומצוות.⁷

הרב עובדיה יוסף מקדיש חלק ניכר מתשובתו לדחות מכול וכול את עמדתו השוללת של הרב שפירא. הוא מציב את עצמו באופן הברור והיציב ביותר במחנהו של הרב עטלינגר, ומברר את נקודות התורפה בעמדותיו של הרב שפירא:

א. הכרה בהגדרת 'דתי למחצה'. הרב עובדיה מתנגד לטענת הרב שפירא שאי שמירת שבת מכניסה את היהודי מיד להגדרה של 'כופר במעשה בראשית'; הוא מתעקש על כך שיכולה להיות מציאות שבה יהודי מכיר במעשה בראשית ובכל זאת אינו שומר שבת. לשם כך הוא מבקש לחלק בין 'זכור' ל'שמור' –

שסוף סוף אינו דומה כל כך לכופר במעשה בראשית, שזהו עיקר הטעם שדין מחלל שבת כעכו"ם, מכיון שהאיש הלזה מזכיר בפיו קדושת השבת בתפלה וקידוש. ואטו (וכי) נדרוש מדעתינו לומר כל שאינו בשמירה אינו בזכירה, ולא קיים אף מצות זכירת שבת בדברים? הא ודאי דלא!

הרב עובדיה קובע כאן עיקרון חשוב: ההבדל שבין מי שזוכר את השבת לבין מי ששומר אותה. שמירת השבת היא ההימנעות מכל דבר שפוגע באופן אקטיבי בקדושתה ('חילול שבת'). מי שנוסע בשבת, עובר על הלכותיה וכדומה – אינו נכלל בתחום של 'שמירת השבת'. אך אין זה פוגע באפשרות של אותו אדם להימצא בתחום של 'זכירת השבת', הכוללת מעשים פוזיטיביים המייחדים את השבת משאר ימות השבוע. סעודה חגיגית, הדלקת נרות, קידוש וכדומה – כל אלה מאפיינים של זכירת השבת, ומי שמקיים חל עליו שם של 'זוכר שבת'. הטענה המרתקת של הרב עובדיה היא, שההגדרה התלמודית של 'מחלל שבת' שדינו כגוי צריכה להתפרש בהיקף הרחב ביותר שלה: רק מי שעושה את השבת

7 זוהר ושגיא (שם) הקדישו את הפרק החמישי בחיבורם לעיון בעמדות אלו.

פתיחת שערים ליהודים 'מסורתיים'

כיום חול, אינו זוכר את השבת ואינו שומרה, הוא המוגדר כגוי. אך מי שזוכר את השבת, גם אם אינו שומר על איסוריה, אינו מופקע משם ישראל.

ב. לא לדחות יהודים מחללי שבת.

הרב שפירא תקף את מי שהסתמך על הרב עטלינגר ולא דחה את מחללי השבת בשתי ידיים. לטענת הרב: 'זה נגד ההלכה, כי הרמ"א (יורה דעה סימן שלד ס"א) כתב שמגדין למי שחייב נדוי ואין חוששים שיצא לתרבות רעה עי"ז (על ידי זה). וגדולי אחרונים החזיקו בדברי הרמ"א, וכ"ש (וכל שכן) שאין להתיר לשתות היין שלא יפקור טפי (יותר), ומה יפקור עוד טפי, אם מחלל שבת דינו כמומר, הרי לא יוכל לפקור טפי'. על דברים אלו מגיב הרב עובדיה: ואני תמה, שהרי אף המומר לחלל שבת דינו כישאל לכל דבר, לענין שהוא חייב בכל המצות, ועל כל מצוה שעובר עתיד ליתן את הדין, וענוש יענש אף על עבירה קלה... וא"כ אם נסכים לבייש לאנשים הללו ולהלבין פניהם ברבים לאסור היין במגעם, כאילו נשפך דמם על ידי זה, ויפקרו לגמרי, ויעברו על כל המצות שבתורה, וידינו שפכו את הדם הזה חס וחלילה.⁸ על טענת הרב שפירא, שהרמ"א מחייב אותנו לנדות כל מי שעובר עבירה במזיד ולא חושש להרחיקו יותר, משיב הרב עובדיה:

ומ"ש הרמ"א (סי' שלד) לנדות לעוברי עבירה, מלבד שאין זה מוסכם, שמלבד הט"ז שחולק על הרמ"א, מצאנו לו חבר בספר פחד יצחק (מע' א' דף ק"ג ע"ד). ואכמ"ל. בר מן דין יש לחלק בין יחיד לרבים, כמו בזמן הזה אשר בעוונותינו הרבים רבו הפושעים, ואם נרחיקם נפקי מינן צוארני צוארני (יצאו מהם צרות צרורות), ומכ"ש שגם בניהם עדי עד ילכו לטמיון, אם נבדילם מאתנו, וקטנים מה חטאו. וכמ"ש החת"ס (חיו"ד סי' שכב), דבכה"ג (דבכהאי גוונא, בכגון זה) יש לחוס על נפשות הקטנים.

כאן מבטא הרב עובדיה במלוא התוקף את האחריות שהוא חש כלפי אותם יהודים. אם יש נקודה ברורה המבחינה בין היהדות החרדית לפסיקותיו של הרב עובדיה, הרי היא מתמצית בנקודה זו: המוטיבציה לקרב רחוקים. לרב שפירא לא הייתה כל מוטיבציה כזו: הוא עסוק במלחמת הישרדות ושימור הקהילה הסגורה שלו. כל סדק, ולו הקטן ביותר, שייפתח אל עבר היהדות החילונית יערער את יסודות המבצר של היהדות הנאמנה שהוא בנה. לא כך דרכו של הרב עובדיה: הוא חי ופועל בסביבה שחשופה לחילון. בדרך כלל מדובר ביהודים שקשיי הפרנסה חייבו אותם לעבוד בשבת ולאט לאט איבדה השבת בעבורם את צביונה הראשוני. הם חברים בקהילה ואף פוקדים את בית הכנסת בשבתות

8 בהמשך הוא מצטט פוסקים נוספים שהסבירו פנים לעוברי עברה כדי לקרנם ליהדות.

בני לאו

ובחגים (ובוודאי בימים נוראים). התנהגות מרחיקה כהצעותיו של הרב שפירא תבריה אותם ואת בניהם לצמיחות מהקהילה.

2. ההתנסות של הרב עובדיה במצרים (תש"ח-תש"י): חיים בקהילה 'מסורתית'

כפי שכבר הערתי, הרב עובדיה כתב את דבריו שלעיל בשנת תש"ו בירושלים, אך בזמן הדפסת התשובה הוא הוסיף פסקה של זיכרונות מתקופת שהותו במצרים, בשנים תש"ח-תש"י:

וידעתי בבירור בהיותי במצרים, כי הרבה מן האנשים הללו (שעובדים בשבת לצורך פרנסתם), בצאתם מן העבודה, נוהרים שלא לחלל שבת, וכן אינם מעשנים בשבת, וכיו"ב, וחלק מהם מתפללים בשבת במנין ראשון, כדי להספיק להגיע למקום עבודתם בזמן, ובמסותרים תבכה נפשם על מה שהם מוכרחים לחלל השבת לצורך פרנסה. ובאנשים הללו נלע"ד ברור שאפשר להקל במגעם ביין. וע' בשו"ת מהרש"ג (חיו"ד סי' כה אות ו), שהמחלל שבת בפרהסיא, ונוהר שלא לעשן סיגריות, וכיו"ב, אינו נקרא מומר גמור, ע"ש. והניף ידו שנית בשו"ת מהרש"ג ח"ב (סי' מט) בד"ה ועוד, שלא אמרו שמחלל שבת בפרהסיא דינו כגוי, אלא באופן שעושה יום שבת כיום חול לגמרי בכל המלאכות שיזדמנו לו להנאתו, שבזה שייכת סברת רש"י (בחולין ה) שנראה שהוא כופר במעשה בראשית, אע"פ שהוא כן לתיאבון, אבל אם הוא כותב בשבת לצורך פרנסתו, ונוהר מלעשן סיגריה בשבת, ומבשלים אצלו מערב שבת, אין דינו של זה כמומר לכל התורה כולה, שהרי נראה ממעשיו שהוא מאמין במעשה בראשית, אלא שחושב קצת שלצורך פרנסה הוי כפיקוח נפש ומותר.⁹

א. הדרשה הראשונה בקהיר - תאור מצב השבת

המציאות של יהודים הזוכרים את השבת אך אינם שומרים אותה רווחה מאוד בקהיר. כבר בדרשה הראשונה שנשא בקהיר, חודש אחרי הגיעו לשם, הוא עומד על כך:¹⁰

צעקת השבת באה אלי, היא צועקת חמס כי נתחללה ונרמסה ברגל גאווה. עוד לא הספקתי למצוא מרגוע כי אין חודש מעת כואי מארץ ישראל אל קריה עליזה זו ברוך עמי מצרים, ונודע לי לצערי הרב על פרצה גדולה של חילול שבת קודש, על ידי גדולי העשירים שבכאן

9 בתקופת שהותו במצרים הרבה הרב לדבר בדרשותיו על הצורך להתגבר על קשיי הפרנסה ולא לחלל שבת.

10 מתוך: 'מאור ישראל' חלק א, דרוש ד (לשבת תשובה), עמ' נ-נא (טרם פורסם). הדרשה נאמרה בבית הכנסת הגדול בקהיר 'שער השמים' בתש"ח.

פתיחת שערים ליהודים 'מסורתיים'

בפתיחת חנויותיהם הגדולות בפרהסיה, ואלפי פקידים יהודים אנוסים לעבוד אצלם כמעשיהם בחול כך מעשיהם בשבת (חוץ מיום א' אחה"צ כנכרים) וכל זה ידוע ומפורסם ביד רמה, ויד השרים והסגנים במעל הזה ראשונה, הבינו וראו כי ישראל בלי שבת הוא לא ישראל (...). אני מדבר עם זרע קודש, מאמינים בני מאמינים אך התלאות אשר השתרגו על צוארם הכריחום להגיע לידי כך".

הוא מדבר אל 'מאמינים בני מאמינים'. זו מציאות שהרב שפירא לא היה מוכן להכיר בה, בעוד שהרב עובדיה חווה אותה באופן אינטנסיבי ביותר.

ב. התחשבות ב'מסורתיות' של יהודי קהיר-קידוש בליל שבת בבית הכנסת

נוהגין לקדש בבית הכנסת ואין למקדש לטעום מיין הקידוש אלא מטעימו לקטן, דאין קידוש אלא במקום סעודה. ומעיקרא לא נתקן אלא בשביל אורחים דאכלי ושתי בבי כנישתא, להוציאם ידי חובה, ועכשיו אף על גב דלא אכלי אורחים בבי כנישתא לא בטלה התקנה, זהו טעם המקומות שנהגו לקדש בבהכ"נ. אבל יותר טוב להנהיג שלא לקדש בבית הכנסת, וכן מנהג ארץ ישראל (שולחן ערוך או"ח סימן רסט).

על מקור המנהג ותולדותיו בימי הביניים, בין אשכנז לספרד, כבר כתב פרופ' י"מ תא שמע.¹¹ עיקרם של הדברים מלמד על הוויכוח הגדול בין ראשוני ספרד (ובראשם הרשב"א), שהתנגדו מאוד להמשך קיומו של מנהג זה, לבין ראשוני אשכנז (ובראשם ה'אור זרוע'), שעמדו על משמר המנהג וכבוד מסורת אבותיהם, והתעקשו שלא לבטלו.

מכאן ברורה ההלכה שבשולחן ערוך. ר' יוסף קארו מכיר את המנהג ומציין אותו, אך מסויג ממנו מאוד: אין למקדש לטעום מיין הקידוש, שהרי אין קידוש אלא במקום סעודה, והטוב ביותר הוא לבטל את הקידוש שבבית הכנסת, ומעיד ר' יוסף קארו ש'כן מנהג ארץ ישראל'.

כשהגיע הרב עובדיה לקהיר מצא 'שהמנהג עתה כמעט בכל בתי הכנסת שבמצרים לקדש בליל שבת'. הוא הקדיש לבירור עניין זה תשובה ארוכה, כדי לחזק את המנהג.¹² בעיון באחת מתשובותיו אפשר לראות איך הוא יישם הלכה למעשה את המגמה לקרב את אותם יהודים מצרים, המחללים שבת בגלל קשיי פרנסה. בראש דבריו הוא מזכיר שלפי החשיבה ההלכתית אין כלל מקום לקידוש בבית הכנסת, שהרי ההלכה היא, כאמור, 'אין קידוש אלא במקום סעודה', וכיום איש אינו סועד בבית הכנסת. אולם יש סיבה חברתית להחזיק במנהג:

11 י"מ תא שמע, 'קידוש של ליל שבת בבית הכנסת', אסופות א (תשמ"ז), עמ' שלג-שמה (הנ"ל, מנהג אשכנז הקדמון, פרק ה).

12 שו"ת יביע אומר, חלק א, אורח חיים סימן טו.

בני לאו

בזמן הזה ובמקומות הללו שאינם בני תורה, והן רבים עתה עמי הארץ שאינם מקדשים בביתם כלל מרוב חסרון ידיעה, מצוה רבה להחזיק במעוז המנהג הזה, אשר מחזה שדי יחזה, לקדש בבהכ"נ, לזכותם לשמוע הקידוש על הכוס. ואע"פ שאין שם מקום סעודה, הרי יוצאים בזה מן התורה. וכמ"ש רבינו יונה (הובא בהרא"ש, פסחים קא), שאף אם אין שם אורחים לא הוי ברכה לבטלה לקדש בבהכ"נ, דהא דאמרינן אין קידוש אלא במקום סעודה, היינו מדרבנן, ואסמכוה רבנן אקראי (על הפסוק) וקראת לשבת עונג, ועיקר הקידוש מה"ת הוא, כדכתיב זכור את יום השבת לקדשו, זכרהו על היין בכניסתו, הילכך כיון שיש בני אדם שאינם יודעים לקדש נהגו לקדש בבהכ"נ כדי שיצאו ידי קידוש מן התורה.

וכ"ש האידנא דאחסור דרי, ורבה העזובה בקרב הארץ, שבודאי שראוי להמשיך ולהחזיק במנהג הזה, אע"פ שאינו מנהג קדמון במצרים, שהרי כתב הרה"ג ר"א בן שמעון ז"ל בס' נהר מצרים (הל' שבת אות ג), שמנהג מצרים (בזמנו) כמנהג א"י שלא לקדש בבהכ"נ, משום דליכא אורחים דאכלי בבהכ"נ. ע"ש. וכ"כ עוד בשער המפקד (נהר פקוד, ד"ס ע"ב). ע"ש. מ"מ הואיל ונתפשט המנהג בזמן האחרון אין להזניחו, כיון שיסודתו בהררי קודש. נעייין בדבריו:

ראשית, הוא מכיר בעובדה שגם במצרים לא נהגו בעבר לקדש כליל שבת בבית הכנסת, כפי שמעיד הרב בן שמעון בספר 'נהר מצרים'.¹³ נוסף על כך הוא מביא את ההלכה ש'אין קידוש אלא במקום סעודה', ומכאן שאין השומעים יוצאים ידי חובת קידוש. ועם כל זאת, הרב עובדיה מבקש לחזק את המנהג ולא לבטלו.

מהיכרותו את הקהל בבתי הכנסת במצרים הוא מתרשם שיש רבים שאם לא ישמעו קידוש בבית הכנסת לא ישמעו קידוש כלל. אולי אין הם יוצאים ידי חובת קידוש מדרבנן בקידוש בבית הכנסת, כי קידוש זה אינו במקום סעודה, אך בוודאי יוצאים הם ידי חובת קידוש מדאורייתא שהרי אין קידוש זה קשור כלל לסעודה אלא למצוות 'זכרהו על היין'.

לקראת סיום דבריו מביא הרב עובדיה ציטוט מדברי הרב אליהו בכור חזן,¹⁴ שהנהיג לקדש כליל שבת בגלל מצב הדת במצרים:¹⁵

13 הרב רפאל אהרן בן שמעון שימש כרב ראשי של קהיר בשנים 1891-1921. ספרו נהר מצרים כולל את כל פסיקותיו לקהילת קהיר.

14 שו"ת תעלומות לב, חלק ג, סימן כ, ג.

15 הרב חזן היה רבה של אלכסנדריה משנת 1888 ועד לפטירתו (1908). עליו ועל ספריו ראה אצל צ' זוהר, 'היצירה של רבני מצרים', פעמים 87-86 (חורף-אביב תשס"א), עמ' 201-202. בספרו האירו פני המזרח, תל אביב תשס"א, עמ' 146-147, דן צ' זוהר בעניין הקידוש בבית הכנסת ומסביר את תשובתו של הרב חזן על רקע המצב החברתי במצרים.

פתיחת שערים ליהודים 'מסורתיים'

שאף שלא נהגו אז באלכסנדריא לקדש בבהכ"נ, הוא ז"ל עמד ותיקן לקדש בבהכ"נ אליהו הנביא, ובק"ק מנשה, שנמצאים שם רבים שאינם בקיאים לקדש, ואע"פ שמרן ז"ל כתב דהנכון כמנהג א"י שלא לקדש בבהכ"נ, בזה"ז דאחסור דרי, אדרבה למצוה רבה תחשב להנהיג לקדש בבהכ"נ. וכמ"ש רבינו יונה שהובא בהרא"ש. ובתשובת שב יעקב (סי' ד). וכן יש לסמוך ע"ד הר"נ גאון, וכמ"ש בחוט המשולש. וחשש ברכה לבטלה ליכא, כיון ששתה המקדש רביעית יין.

על פי דברי הרב חזן, והשוואתם לדברי הרב בן שמעון, אנו למדים שבראשית המאה העשרים היה חילוק מנהגים בין קהיר לאלכסנדריה. בקהיר לא קידשו בליל שבת בבתי הכנסת ואילו באלכסנדריה הנהיג הרב חזן לקדש. כנראה שבשנים שבין שנות כהונתו של הרב בן שמעון (תחילת שנות העשרים של המאה העשרים) ובין הגעתו של הרב עובדיה לקהיר התפשט גם שם המנהג לקדש, כפי שהיה נהוג באלכסנדריה. הרב עובדיה מעדיף את מדיניות הפסיקה של הרב חזן, על רקע ההסבר החברתי שלה. המציאות שבה יש יהודים שלא ישמעו קידוש בבית אלא רק בבית הכנסת מחייבת את הרב עובדיה, כמו שחייבה את הרב חזן לפניו, לחזק את המנהג הקדום שעורער על ידי הפסיקה הספרדית. וכך מסיים הרב עובדיה את דבריו:

הנח להם לישראל, אם אינם נביאים בני נביאים הם. ומנהג ישראל תורה הוא, והמעורר על זה אני אומר אין רוח חכמים נוחה הימנו. וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום. עובדיה יוסף ס"ט.¹⁶

ג. צמצום ההיתר לחו"ל

הרב עמרם אבורביע, שהיה מרבני יוצאי מרוקו בישראל ורבה הספרדי של פתח תקווה בשנות החמישים והשישים (נפטר בשנת תשכ"ז, 1967), כתב בספרו 'נתיבי עם'¹⁷ הערה על פסיקתו של הרב עובדיה: ואני אומר כי כאן בארץ ישראל סתם בני אדם יודעים לקדש ואם הם נזהרים להתפלל בציבור בודאי שהם זהירים גם כן לקדש על השולחן. ואולי בערי מצרים ששם היתה ההוראה של הגאון יביע אומר שליט"א יכול להיות שנמצאים כאלה שהגם שמבקרים בבית הכנסת בלילי שבתות אינם זהירים לקדש על היין בכתיהם,¹⁸ אבל אנן בדידן לא כן. ויש חשש שאם יתפשט מנהג זה כאן בארץ שהנשים לא תשמענה

¹⁶ הרב עובדיה חזן על פסיקתו בקיצור בשו"ת יחווה דעת חלק ב סימן לד.

¹⁷ סימן רסט.

¹⁸ ואכן, זוהר בספרו (לעיל הערה 13), עמ' 147-146, מוכיח שהיו במצרים יהודים שבאים לבית הכנסת אך אינם מקדשים על היין בביתם (ואולי אפילו חסרים יין כשר בכלל). מציאות זו של 'יהודי בית הכנסת' אינה זרה כלל למי שמכיר את יהודי אירופה בימינו.

בני לאו

הקידוש והן חייבות מן התורה, וכמו שראיתי כאן בפתח תקווה שנוהגים לקדש בסוכה בבית הכנסת, על פי מנהגם בבלקן, ובבית אוכלים בלי סוכה ובלי קידוש,¹⁹ ולכן כדאי להודיע ולפרסם שבארץ ישראל ישנו מנהג קדום שהובא בשולחן ערוך שלא לקדש בבית הכנסת ולא נוכל לשנות.²⁰

3. ההסתייגות מההיתר של הרב עטלינגר: ההבדל בין חילוניים לבין מסורתיים בסיום תשובתו הראשונה (לעיל פרק 1) מעיר הרב עובדיה לשואל על ההבדל בין שיטת הרב שפירא לשיטתו ביחס לחילוניים:

וידעתי בני ידעתי שיש מחלוקת גדולה בדורות האחרונים בשיטות אלו, וצריך לזה חכמה גדולה וסייעתא דשמיא לכל רב בעירו, ומר באתריה הישר בעיניו יעשה, לגדור גדר ולעמוד בפרץ, ולכלכל דבריו במשפט, והיה ה' עם השופט. וע' בשו"ת הרדב"ז ח"א (סי' קפז) שצריך לנהוג במתינות בדברים אלו. ועכ"פ אף המהר"י אסאד ז"ל לא סמך ע"ז לבד, כי אם בצירוף מה שכתב לפני זה, שאין נפסל מן הדין, אא"כ היתה קבלת עדות בפניו ובפני ב"ד, וצירף לזה מה שהם נוהגים בשאר מצות וכו'. וכ"כ בשו"ת פרי השדה ח"א (סי' סב), שאין דברי הגאון מהר"י אסאד אמורים אלא כמי שנוהר במצות ה', מה שאין כן באלו העוזבים ברית ה' לגמרי, וכל דברי תורתנו הקדושה הוא לצחוק בעיניהם וכו'.

בדברים אלו הוא רומז להסתייגות מהיחס המקל כלפי מחללי שבת. לא כל מחלל שבת זכאי להגדרה של 'תינוק שנשבה'. יש הבדל בין 'חילוני', הבז תורה ואינו מאמין כלל, לבין היהודי המסורתי, השייך לקהילה היהודית המאמינה ואינו מזניח לחלוטין את התורה. במקום אחר הוא מנסח את החילוק

19 התייחסות למנהג זה מופיעה כבר בספר כל בו, סימן עא: 'זה שנהגו בקצת מקומות בגבול ארנון (איני יודע מה כוונת הדברים) שעושין סוכה בחצר בית הכנסת ועוברין דרך שם ומקדשין בה והולכין אח"כ לאכול בבתיהם, אותו המנהג טעות הוא בידם שלא אמרו ז"ל שכל ישראל ראויין לישב בסוכה אחת אלא להתיר השאולה אבל ודאי הן צריכין לאכול בה או בבת אחת או בזה אחר זה'.

20 הרב יצחק יוסף, בנו של הרב עובדיה, כתב בילקוט יוסף (חלק רביעי, הלכות שבת, כרך א, עמ' רכט): 'ש'אין לקדש בזמן הזה בבית הכנסת (...) וכן המנהג ברוב המקומות'. בהמשך הוא מוסיף אמנם שאין לערער על המנהג ש'סודתיו בהררי קודש ואין לבטלו'. אך בהערה הוא ממשיך לחזק את המנהג שלא לקדש: 'ש'אין לנו לזוז מדעת מרן מרא דאתרין, ורק במקומות שכבר הנהיגו אין לבטל מנהגם. אלא שהכל לפי המקום ולפי הזמן, שאם באמת נמצאים כמה אנשים בבית הכנסת שאינם יודעים לקדש בביתם, יש מקום להנהיג לקדש להם בבית הכנסת (...) ומכל מקום במקומותינו דלא שכיחי כל כך עמי הארץ שאינם מקדשים בבית אין לעשות חדשה בארץ' (ומציין מראה מקום לדעה זו בדברי רב עמרם אבורביע, אך ציון המקום אינו מדוייק, ע"ש).

פתיחת שערים ליהודים 'מסורתיים'

הזה באופן מפורש הרבה יותר.²¹ הוא מתייחס להלכה שנקבעה בשולחן ערוך, שלפיה מחלל שבת בפרהסייה הרי הוא כמומר לכל התורה כולה, ומזכיר את תשובתו שבה הוא מסתמך על דברי הרב עטלינגר כדי להתיר את יינם של מחללי שבת בימינו. אך בסיום דבריו הוא מעיר:

הא ודאי לא שייך כל זה במומרים לחלל שבת שבארצנו הקדושה ת"ו, אשר בעוונותינו הרבים באו פריצים ויחללוהו ברגל גאווה באוטובוסים ומכוניות ועישון סיגריות בשבת קודש בראש כל חוצות, והמוכחים דמו בראשו חס וחלילה. ואלו ודאי שדינם כעכו"ם לכל דבר ואין להקל בהם כלל.

קשה להפריז בחומרת הדברים. הרב עובדיה יוצר הבחנה ברורה בין אנשים מסורתיים, שנכשלים בעברות בגלל קשיי פרנסה אך נמצאים בתוך עולמם של המאמינים, לבין החילוניות שהוא פוגש בארץ, הרומסת לגמרי את השבת באופן ציבורי ופוגעני. חילול שבת כזה מפקיע לדעתו את היהודי החילוני מהקהילה היהודית וממילא מכל מחויבות של ערבות כלפיו.

כשערכו צבי זוהר ואבי שגיא את המיפוי של עמדות הפוסקים ביחס ליינו של מחלל שבת, הביאו גם את עמדת הרב עובדיה. הם התרשמו מהפסיקה הגלויה שלו, הנאחזת כאמור בתשובתו של הרב עטלינגר שבזמן הזה אין להתניח למחללי שבת כמומרים לכל התורה כולה, והעמידו אותו ברשימת הרבנים המקלים.²² אך

21 השלמת ספר כף החיים, יורה דעה סימן קיט, סעיף לט. מקור זה אינו מוכר דיו בין הפריטים הביבליוגרפיים של הרב עובדיה יוסף. ספר כף החיים נכתב על ידי הרב יעקב חיים סופר, שעלה מבגדד בשנת תרס"ד (1904) לישיבת המקובלים 'בית אל' בירושלים, ומשם הצטרף לישיבת 'שושנים לדוד' של העדה הבלית. ספרו כף החיים הוא מעין אנציקלופדיה הלכתית של פוסקים ראשונים ואחרונים, כולל חכמי הקבלה, על סדר השולחן ערוך בחלקים אורח חיים ויורה דעה. בנו של המחבר עמל לאחר מות אביו להוציא לאור את החלק השני של כף החיים על יורה דעה, ופנה לרב עובדיה יוסף להשלים את החיבור מהמקום שבו הפסיק אביו (סימן קיז, סעיף יב). חלק זה של הספר (המונה כחמישים דפים) יצא לאור בשנת תשי"ז, והוא חיבור עצמאי של הרב עובדיה.

22 זוהר ושגיא (לעיל הערה 2), עמ' 146-147. עוד טעות גלויה מצאתי בדבריהם בקשר לזה: היחס לעמדתו הייחודית של הרב הירשנזון, המתאר את סכלם של יהודים בארה"ב, שבגלל קשיי פרנסה נאלצו לחלל שבת. הרב הירשנזון טען בין השאר שהקביעה של 'מחלל שבת הרי הוא כמומר לכל התורה כולה' נאמרה בלשון הפלגה. זוהר ושגיא קובעים (עמ' 220 הערות 45, 55) שהרב גרינפלד, ובדומה לו הרב עובדיה, הסכימו עם אמירה זו. קביעה זו רחוקה מהאמת: הרב עובדיה תקף בחריפות גלויה את הרב הירשנזון, ואלה דבריו: 'וביותר יש להקשות על מה שכתב במלכי בקדש (בעמוד קס) בפטפוטי מלים, שדברי הרשב"א בשם רבינו יונה שמחלל שבת קודש בפרהסייה עושה יין נסך במגעו, הוא מענין הגזמה, כאשר הורגלו אז חכמי צרפת ור' יונה בראשם לאיים ולגזם לגדוש את הסאה וכו', ולכן לא הביאו בעלי הש"ע דברי ר' יונה, כי בספרי מוסר מקומם, ובזמנו אז אשר חשב ר' יונה לגזם, ובהגזמותיו שפך בוז על הרמב"ם ודעימיה וכו'. ואני אומר כי אילו היו רבותינו הקדושים רבינו יונה והרשב"א ובעלי הש"ע שומעים דבריו, היו מפקי לאפיה פולסי דנורא, ועצור במלין מי יוכל לראות דברי אחד מאחרוני זמנינו, שהרהיב עוז בנפשו להאריך ולהרחיב לשון לעומת רבותינו הראשונים'. קשה למצוא דברי ביקורת קשים מאלה.

בני לאו

נעלמה מעיניהם ההבחנה הרמוזה באותה תשובה, וכן הדברים הגלויים שבספר 'כף החיים' הנ"ל, שבהם הרב עובדיה מסייג את דבריו וממקם עצמו בעמדת המחמירים ביותר ביחס לחילוניות הישראלית. לא מצאתי בשום מקום אחר בפסיקותיו של הרב עובדיה את ההבחנה הברורה כל כך, בין החילוניות הרדיקלית (או שמא ה'אשכנזית') לבין החילוניות המסורתית (המאפיינת יותר את הציבור המזרחי). נדמה לי שהרב עובדיה עצמו נזהר מלחזור על דברים אלו, שמובילים להקצנה שאין לו חפץ בה.²³

4. אחריות לכלל ישראל התמימים (גבולות השימוש בכלל 'הלעיטהו לרשע וימות')

לאחר הצגת העיקרון הדקלרטיבי של הרב עובדיה, כולל צמצום השימוש בהגדרה של 'תינוק שנשבה' כפי שראינו בסעיף הקודם, אני מבקש להדגים כיצד הוא פועל למעשה מתוך מגמה לצמצם את ממדי החילון ומתוך דאגה לשומרי מסורת תמימים.

אחת הדוגמאות המובהקות לכך נמצאת בתשובה לשאלה בדבר מסעדה שבעליה מוכן לקבל השגחת רבנות מקומית ולהקפיד על כשרות המאכלים, אך בתנאי שהמשיגה יתעלם מאלה הרוצים לאכול מאכלי חלב (גלידות) מיד אחרי אכילת בשר.²⁴ הדילמה שעומדת כאן על כף המאזניים היא: האם לתת תעודת כשרות, ובכך לאפשר פיקוח על כשרות המוצרים ולסייע ליהודים להימנע מאכילת טריפות, או שאין לנו חובת השגחה על מי שאינו מקפיד.

לפני הרב עובדיה נשאל הרב וולדנברג, בעל 'ציץ אליעזר', אותה שאלה. עמדתו העקרונית היא שבשום אופן אין לתת תעודת כשרות למקום כזה:²⁵ כי פשוט יש בדבר כזה משום נתינת-יד-רשמית לפושעים המלעיגים על דברי חכמים ומזלזלים בדברי סופרים ואומרים דין הניין לי ודין לא הניין לי, ויש בזה למעשה לא רק נתינת יד אלא גם נתינת-הכשר לאי זהירות בקלה כבחמורה ולהפרדה בין דברי תורה לדברי סופרים... היש לך ביזוי דברי חכמים יותר גדול מזה?

בהמשך דבריו הוא מסתמך להוראת איסור על ר' יצחק עראמה, בעל 'עקדת יצחק', הדן (פרשת וירא, שער כ) ביחס שבין אחריות ציבורית המוטלת על

23 אותה אמביוולנטיות מצאתי אצל בנו של הרב עובדיה, הרב יצחק יוסף, בספרו ילקוט יוסף, הלכות כבוד אב ואם, חלק ב, ירושלים תשס"א, עמ' כג-כד. הוא מספר שם שאביו, הרב עובדיה, אינו מורה ברבים את דבריו על מעמד החילוניים, כי לא נכון להגדירם בציבור כגויים במצב הרוחני הקשה השורר בארץ. עם זאת, לעצמו הוא מקפיד שלא לשתות מיינם של מחללי שבת בפרהסיא.

24 שו"ת יביע אומר, חלק ד, יורה דעה סימן ט.
25 ציץ אליעזר, חלק יא סימן נה.

פתיחת שערים ליהודים 'מסורתיים'

המנהיגים לבין אחריות פרטית המוטלת על כל יהודי. מדובר שם על ניסיון למסד את הזנות בספרד, כדי להציל יהודים מללכת לנכריות או לעבור על איסור אשת איש. לדעת ר' יצחק מיסוד בתי זנות אסור בתכלית, גם אם המניע לקיומם הוא צמצום חטאים של הציבור: 'מוטב שיכרתו או שישרפו החטאים האלה בנפשותם משתעקר אות אחת מן התורה בהסכמת הרבים'.²⁶

מעניין לראות שבמהלך תשובתו משתמש הרב וולדנברג גם בעיקרון הערבות ההדדית בישראל:

וכל ישראל ערבים זה לזה שלא להרשות לתת איזה נתינת יד כל שהוא אפילו בעקיפין לעקירתו, ופילי הוא כשתבוא הכרזה והסכמה מצד הרבנות הממונה מהקהל שלא תמחה על כך ותסכים להמצא עם כאלה תחת קורת גג אחת ולתת שתהיה בתמידות בהשפלה רוחנית ובכחינה של לכבוש את המלכה עמי בבית.

כלומר, הערבות היא גם לשמירת ההלכה כתיקונה, ולא כפי שמקובל לפרש את מושג הערבות, שמחייב את הרב לעשות כל שביכולתו כדי לצמצם את חטאי זולתו.

ומסיים הרב וולדנברג את דבריו בציטוט מדברי הנודע ביהודה:²⁷

דמכיון שנכשלים במזיד אמרינן בכגון דא הלעיטהו לרשע ואפילו רבים. על כן לדעתי מכל הבחינות אסור לרבנות לתת הכשר וגושפנקא כל שהוא על סוג בית מלון שכזה, אלא עליה להכריז ולהזהיר בני האדם שלא יגאלו נפשם לאכול בבית מלון זה, ומחיצת הכרם שנפרצה אומרים להממונה גדור.

הכלל 'הלעיטהו לרשע וימות' הוא כלל תלמודי, הנאמר בכל מקום שאנו רואים אדם פרטי עובר עבירה מרצונו.²⁸ משמעות הכלל היא, שבמקרה כזה נניח לו לעשות כרצונו והוא זה אשר יישא באחריות לכך. כנגד כלל זה עומד כמובן היסוד של 'כל ישראל ערבים זה לזה'. כפי שראינו, הרב וולדנברג 'השתחרר' מהדילמה בין שני כללים אלה, על ידי פרשנות מחודשת לביטוי 'ישראל ערבים'. לעומתו ניתן למצוא את הרב בכרך, בעל שו"ת 'חוות יאיר', שתמה על מקומו של הכלל 'הלעיטהו' ביחס לכלל 'כל ישראל ערבים' (סי' קמב):

ואני תמה מאד על לשון זה, דהמשמעות בפשטיה דלא לבד בהאי מילתא גופא דלא נקפיד להזהירו מאיסור אם בלאו הכי נמי יש בו עוד איסור

26 הרב וולדנברג משתמש פעם נוספת בתקדים של ר' יצחק עראמה, בסוגיה דומה מאוד (חלק ז, סימן כב), לגבי בית חרושת שעובד בשבת ומעסיק פועלים גויים לעבודות ויהודים רק לפיקוח. החשש הוא שללא פיקוח יצטרכו היהודים לעבוד ממש. הרב וולדנברג משיב באותו אופן, כולל השימוש בעיקרון של 'הלעיטהו'.

27 מהדורה תנינא, אבן העזר סימן ז.

28 בבא קמא סט ע"א.

בני לאו

שיעבור, רק בכל שהחזק רשע, גם משמע דשרי לספינהו איסור בידים (אני תמה כי המשמעות של לשון 'הלעיטהו' היא שכל מי שמוחזק כרשע מותר לנו להאכילו איסור בידיים). ואיך יתכן זה ואנו מוזהרים על כל איש ישראל להזהירו בחשש שוגג למנעו בכל כוחנו ממזיד... ומי שיעלה ארוכה למחלתי בזה רופא אומן יקרא.

אמנם מצאנו פוסקים בכל הדורות שהשתמשו למעשה בכלל של 'הלעיטהו', אך עיון בתשובותיהם מראה בבירור שכלל זה הופעל רק ביחס לחוטאים שהביאו את עצמם באופן מכוון לידי חטא, ומבחינה זו הרב וולדנברג אינו חריג במסורת הפסיקה.

הרב עובדיה יוסף כתב לרב וולדנברג תגובה על פסיקתו זו, והלה פרסמה בחלק יב של ספרו 'ציץ אליעזר' (לאחר סימן צג). תגובתו של הרב עובדיה נוגעת בעיקר להשוואה שעשה הרב וולדנברג בין פסיקת הרב עראמה לבין הבעיה של כשרות המסעדה:

לפע"ד (לפי עניות דעתי) לא קרב זה אל זה. כי אילו יכולנו להעמיד דגל הדת על תלה בודאי שהיה עלינו למחות בתוקף ולייסר את החטאים בנפשותם המכשילים את הרבים. אבל בזמנינו וכדור יתום זה אשר בעוונותינו הרבים אין מי שיכול ויודע להוכיח ומכלל שכן למחות, וידוע שתפוסת בתי המלון בארץ הקודש מלאה מפה לפה במשך ימים רבים, ורבים מיראי ה' הנמצאים כתיירים בא"י אינם מעלים על דעתם כלל שבתי המלון שבארצנו הקדושה אינם כשרים, ונכנסים ואוכלים שם בלי פקפוק והיסוס, ואם נסיר את ההכשר וההשגחה יכניסו בעלי המלון נבילות וטריפות ובשר וחלב ממש וכו', ונמצאת מכשיל את התמימים שעולים לא"י, ואין להם מקום אחר להתארח שם במשך זמן שהותם בא"י, ומצא חומר זה באה לידי קולא, ומה שאין כן כשיש הכשר ופיקוח מהרבנות. הרוצה לאכול כשר ונזהר מאכילת חלב אחר בשר כדת וכדין, יאמר עליו צדיקים ילכו בם, ומי שרוצה לאכול חלב אחר ארוחה בשרית, עליו נאמר ופושעים יכשלו בם. הלעיטהו לרשע וימות, נפש רשע אותה רע, ועונו ישא האיש ההוא, וכל בית ישראל נקיים.

הרב עובדיה מנסה להבחין בפסיקתו בין 'מזידים', שעליהם ודאי ראוי להחיל את הכלל 'הלעיטהו לרשע וימות', ובין אנשים תמימים, תיירים בארץ ישראל, שבראותם מסעדה שבפתחה שלט באותיות עבריות הם בטוחים שהמקום כשר (כפי שמקובל בחו"ל). הרב עובדיה טוען שלמען אותם אנשים ראוי להקל ולא להחמיר, כי ההחמרה תביא את התמימים לחטא, ודווקא הדעה המקילה היא זו שתסייע לשמירת ההלכה. והוא מוסיף ואומר: אם כבר בחרנו להחיל את העיקרון 'הלעיטהו לרשע', הבה ננהג לפיו כלפי מי שראוי לכך, היינו כלפי אותם שלהכעיס מבקשים לאכול בשר וחלב יחד, 'ועונו ישא האיש ההוא'.

פתיחת שערים ליהודים 'מסורתיים'

כשי' אחיטוב דן בשאלת 'הלעיטהו לרשע וימות'²⁹ הוא מעמת בין הרב וולדנברג לרב עובדיה. וכך הוא מסביר את השוני בשימוש במושג 'הלעיטהו' בין השניים:

בעוד שהרב וולדנברג מפעיל אותו על כלל המלון, ומסרב לפיכך להעניק לו הכשר, הרי שהרב עובדיה יוסף מפעיל אותו על כל יחיד ויחיד מבאי המלון שנפשו מתאוה לאכול חלב לאחר הארוחה הבשרית, ואינו מוכן למנוע את ההכשר הכללי במלון.

הרב עובדיה עקבי בשיטה זו. באחת מתשובותיו שנכתבו במצרים בשנת תש"ח הוא נדרש לשאלת גיור אישה שחיה עם כהן. במהלך פסיקתו הוא כותב כך:³⁰ לא מהדרינן להקל עליו, מאחר שעכ"פ עושה איסור תורה. ואמרינן בכה"ג הלעיטהו לרשע וימות. וכה"ג כתב העקידה (שער כ), במקומות דשכיחי פרוצים בעריות, ורצו הב"ד להושיב זונות פנויות כדי שלא יכשלו בא"א (באשת איש). והשיב כי חטא גדול שנעשה שלא ברשות ב"ד, כל ישראל נקיים. אבל חטא קטן הנעשה ברשות ב"ד חטאת כל הקהל היא. וזה היה עוון סדום ופילגש בגבעה. ומי שלא יקבל זה בדעתו אין לו חלק בנחלת ה'. ע"כ. ודון מינה ואוקי באתרין שאין לנו להזקק לאיש הזה, ולגייר את הנכרית שייחד אליו.

כלומר, הוא עושה את אותו מהלך שעשה הרב וולדנברג, בהחלת דברי הרב עראמה בנושא מיסוד הזנות על המקרה שעמד לפניו. אלא שכאן מדובר על 'הלעיטהו לרשע' כמופעל על היחיד שמבקש לעבור עברה ולא על כלל הציבור, כפי שניסה לעשות הרב וולדנברג. בזה נאמן הרב עובדיה לשיטתו מראשית דרכו בפסיקה ועד עתה.

סיכום

הרב עובדיה חי בסביבה של יהודים שהאמונה הדתית ושמירת תרבות מסורתית ברורות להם. גם אם הם מחללי שבת באופן מעשי, אין הם עונים לקריטריון של 'מומרים'. הרב עובדיה משתדל לקרב ככל יכולתו את אותם יהודים, לתת להם מקום בקהילה ועל ידי כך להוביל אותם לאורח חיים דתי אינטנסיבי יותר. הגדרת המסורתיות אינה ערבה לו, אך בגישתו הפרגמטית הוא מכריע שאי-אפשר להתעלם ממציאיותה. להבדיל מהרבנים החרדים, שחייבו לקבוע גבול ברור בין הדתי לחילוני, יוצר הרב עובדיה טווח מגוון יותר, שיכול להכיל בתוכו הרבה יותר אפשרויות לחיים יהודיים.

באחד ממאמריו תיאר יעקב (ג'קי) לוי את היהדות המסורתית:

היהודי המסורתי, לרוב בן עדות המזרח, נתפס על ידי רבים כמי שנושק

²⁹ 'אחיטוב, "הלעיטהו לרשע וימות": הימנעות מהצלת אדם חוטא', תחומין ט (תש"ן), עמ' 156-170.

³⁰ שו"ת יביע אומר, חלק ב, אבן העזר סימן ג.

בני לאו

למזוזה בשבת, 'עושה קידוש' - אורז 300 גרם גרעינים והולך לראות כדורגל. לימדו אותנו לבזו לדרך החיים הזו, ואנחנו למדנו. עבור רובה של יהדות המזרח, עולם המושגים הדיכוטומי של 'דתי' ו'חילוני', שבו נתקלו עם עלייתם ארצה, היה זר ומוזר. יהדות אסיה וצפון אפריקה, הספרדים הירושלמים וגם האתיופים לא הכירו את השאלה 'האם אתה דתי?' (...). היהודי המסורתי הקפיד שלא להקפיד והלך 'עד הסוף' נגד כל 'הליכה עד הסוף'. לא פעם הוא חילל שבת אך מעולם לא חילל את השם.³¹

זה הציבור שאליו מתכוון הרב עובדיה ביחסו המרוכך. החברה הגרעינית של הרב עובדיה, חברת לומדי התורה, אינה עונה אמנם לפרופיל זה, אך המעגל הסובב את החברה הזו מכיר היטב את דמות המסורתי הזה, וכמנהיג של חברה זו אין הרב עובדיה מוכן לוותר על חברותם בקהילה.

בארצות המערב מצויות קהילות רבות של יהודים המוגדרים סוציולוגית כאורתודוקסים ובהתנהגותם הדתית דומים מאוד לישראלי החילוני, הפוקד לעתים את בית הכנסת, עולה לתורה בהגיעו למצוות ועורך ברית מילה, חתונה ולוויה בהדרכת הרבנות. יהודי חו"ל אלו אינם מגדירים עצמם כחילוניים אלא כיהודים חברי קהילה (אורתודוקסית!). האם 'הורדת הרף' של הרבנים גרמה לזילות החיים היהודיים? לדעתי לא. האפשרות לנהל חיים יהודיים בשני מעגלים - מעגל פנימי של שמירת תורה ומצוות בצורה מדוקדקת, ומעגל נוסף של שמירת זהות יהודית, על מרכיבי המסורת (שבת, בית כנסת, חגים ועוד), תעצים את אופיה היהודי של המדינה ותביא את מרבית היהודים החיים בה להתקרב לזהותם באהבה.

31 י' לוי, 'מסורתיים, זן הולך ונעלם', מימד 8 (דצמבר 1996), עמ' 24-25.